

Ásványi Ilona

Helyzetkép az egyházi könyvtárak muzeális és külön(leges)gyűjteményeiről a XXI. század elején

Ha egy könyvtár gyűjteményéről beszélünk, a következőkről kell szólnunk: a könyvállomány jellege, nagysága, állapota, feldolgozottsága, szolgáltatása. Ezeket a szempontokat meghatározza a „humánerőforrás”, vagyis, milyenek a személyi feltételek az adott könyvtárban.

Könyvtár? Levéltár? Múzeum?

Ha az egyházi könyvtárak „csoportját” kívánjuk bemutatni, fontos megjegyeznünk, hogy ezekkel a könyvtárakkal gyakran szervezeti, gazdasági, irányítási vagy egyéb szempontból sajátosan együttműködik az (egyházi) levéltár vagy (egyházi) múzeum, esetleg mindkettő. Gyakran az intézmények nevében is a „gyűjtemény” kifejezés szerepel, arra utalva, hogy e név alatt nemcsak könyvtár működik. Az ún. (muzeális) teremkönyvtár¹ – amelynek eredeti célja az volt, hogy a díszes könyvtárterem kiállítások rendezésére is alkalmas legyen – egyben múzeum is, mind a mai napig.

Ha megválaszolni nem is tudjuk, meg nem kerülhetjük azt a kérdést, hogy mi számít könyvtári és mi levéltári dokumentumnak? Ez a kérdés napjainkban is gyakran gerjeszt vitákat a szakmabeliek között. Vajon a könyv formátumú, de tartalmát tekintve oklevélgyűjtemény, a Liber Ruber, amelyet a pannonhalmi Főapátsági Levéltár őriz, könyvtári vagy levéltári dokumentum? Vajon biztosan oktan-e az, aki a nyelvemléknek számító Tihanyi Apátság Alapítólevelét a Főapátsági Könyvtárban keresi, holott szintén az apátsági levéltár őrzi. A könyvtárban őrzött flamand óráskönyvekre emlékeztető díszítésű Pannonhalmi Óráskönyv vagy a Pannonhalmi Evangelistarium nem műkincs-e, „muzeális” tárgy-e, s mint ilyen, nem a Főapátsági Gyűjteményeknek nevezett múzeumba való-e?

De nem kell erőlködnünk e kérdések megválaszolásában. Talán nem utópisztikus gondolat, hogy az egy közös ős-intézményből és (szak)területről háromfelé (könyvtár–levéltár–múzeum) szétváló intézmény és szakma az informatikai, számítástechnikai, telematikai fejlődés következtében egy „virtuális közös intézmény” felé tart. Rohamosan változó, felgyorsult világunkban az már nemcsak sejt-

telem, hanem kívánalom is, hogy a könyvtári, múzeumi, levéltári kulturális kincseket egy intézmény, „egy technika” szolgáltassa az érdeklődők számára.

Az egyházi könyvtárakban őrzött dokumentumgyűjtemény

Ha egy-egy egyházi könyvtár gyűjteményét tipizálni kívánjuk, többféle csoportosítás lehetséges.

Az egyik, a *dokumentumfajták* szerinti tipizálás alapján a könyvtári állomány (gyűjtemény) általában *könyvgyűjteményből* (kódexek, ősnymtatványok, antikvák – XVI. századi könyvek – régi magyar könyvek, RMK, RMNY, a modern, XX–XXI. századi könyvgyűjtemény, *egyéb nyomtatott dokumentumokból* (aprónymtatványok), *periodikagyűjteményből* (például folyóiratok) és *kéziratok* gyűjteményéből áll.

Másféle besorolás szerint *gyűjteményrészekben* is gondolkodhatunk: muzeális gyűjtemény, modern könyvek, folyóiratok–periodikák, kéziratok gyűjteménye, egyéb különgyűjtemények.

A különgyűjteményeket más könyvtárakhoz hasonlóan az egyházi könyvtárakban is vagy azonos típusú dokumentumok alkotják (pl. kéziratok, térképek, kották, aprónymtatványok), vagy más, tartalmi szempontok szervezik azokat önálló egységgé. Ez utóbbiakhoz tartoznak a kvázi „helyismereti” gyűjtemények és a hasonló jellemzőkkel bíró hagyatékok.

Bár vannak olyan egyházi könyvtárak, amelyek nem gyarapítják állományukat, és olyanok is, amelyek a rendszerváltozás utáni két évtizedben alakultak, ezért nincs muzeális könyvállományuk, az egyházinak–felekezetinek mondott könyvtárak gyűjteményeinek többsége a következő részekre osztható: *muzeális állományrész*, zömében teológiai munkákkal, ám mára inkább kultúrtörténeti értékű jelleggel; egy, az adott vallás–felekezet teológiai irodalmát gyűjtő *modern állomány*, teológiai szakkönyvtár, beleértve a folyóiratokat és egyéb periodikákat is; és a *külön(leges)gyűjtemények* (pl. térképek, kották, aprónymtatványok, kvázi „helyismereti” gyűjtemények). Ezek a gyűjtemények aztán a legkülönfélébb dokumentumfajtákat (kézirat, aprónymtatvány, könyv stb.) és korú dokumentumokat foglalhatják magukba.

A könyvtárak egy részében külön gyűjteményként kezelik a *muzeális könyvanyagot* (régie és védett könyveket), gyakran ezen belül is külön kódex-, ősnymtatvány-, antikva-, RMK-gyűjteményt különböztetnek meg. Ezen kívül vannak azok a különgyűjtemények, amelyeket a továbbiakban *különleges gyűjteménynek* nevezünk.

Dolgozatunkban a *muzeális* és e *külön(leges)* gyűjteményekről kívánunk rövid helyzetképet adni.

Az egyházi könyvtárakban őrzött kulturális kincs: a muzeális és egyéb külön(leges)gyűjtemények nagysága, jellege

Muzeális gyűjtemények

Az országos nagy könyvtárak (Országos Széchényi Könyvtár, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Egyetemi Könyvtár) mellett a nemzeti kulturális

örökség (kódexek, ősnymtatványok, RMK-k, nyelvemlékek, irodalmi hagyatékok) legnagyobb részét az egyházi könyvtárak őrzik.

A felsorolt könyvtárak állományának egy része – ha töredéke is – egyházi tulajdonból származik. A fenti könyvtárak közül az Egyetemi Könyvtár a legrégebb. A Pázmány Péter alapította egyetem – és annak könyvtára – túlzás nélkül „egyházinak” mondható, hiszen „egyházi eredetű.” Az Országos Széchényi Könyvtár alapgyűjteménye Széchényi Ferencről származik, és később a legkülönbözőbb módon gyarapodott. 1945 után a felszámolt egyházi és főúri könyvtárakból (is) kiegészítette gyűjteményét. A reformkorban létrejött Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára muzeális anyagának jelentős része származott egyházi vagy világi adományozóktól, akik hazafíúi lelkesedésből ajándékoztak jelentős értékeket ennek az intézménynek.

A muzeális gyűjteményekkel foglalkozó szakemberek tudják, hogy az egyházi könyvtárak csak becslést tudnak mondani a teljes és a muzeális állományuk nagyságáról is.

Magyarországon napjainkban kb. 70 egyházi–felekezeti könyvtár található. Ebből mintegy 30 vagy egyházi oktatási intézmény (középfokú és felsőfokú oktatás) könyvtára, vagy az elmúlt két évtizedben létrejött, muzeális anyagot nem őrző könyvtár. A teljes igazsághoz hozzá tartozik, hogy néhány középiskolai (pl. Csurgó) és felsőoktatási (pl. Esztergomi Hittudományi Főiskola Könyvtára) könyvtár is őriz régi anyagot, de erről nem áll pontos adat a rendelkezésünkre. Dolgozatunkban a „klasszikus” egyházi–felekezeti könyvtárak állományáról kísérelünk meg helyzetképet adni.

Ha tehát nem számítjuk az egyházi oktatási intézmények könyvtárait, akkor kb. 40 könyvtárral számolhatunk; ezek a „klasszikus” és ismert egyházi–felekezeti könyvtárak.² Ez utóbbiak szakfelügyelete 2006-ban kezdődött el és napjainkban is tart.³ A szakfelügyeleti vizsgálatok és egy gyors felmérés szerint – a 40 könyvtár közül 33-ról áll adat a rendelkezésünkre – a könyvtáros kollégák bevallása alapján a könyvtárak teljes állományának és muzeális állományának nagyságáról a következőt mondhatjuk el:

Teljes állomány nagysága	Könyvtárak száma
0– 25 000	7
25 000– 50 000	8
50 000–100 000	6
100 000–200 000	8
200 000–300 000	1
400 000–500 000	1
<500 000	2

Muzeális állomány nagysága	Könyvtárak száma
0– 100	2
100– 500	2
500– 1 000	1
1 000– 5 000	8
5 000–10 000	1
<10 000	19

Az adatokból látható, hogy a 33-ból 21 könyvtárnak a teljes állománya 100 000 alatt van, és 12 könyvtár állománya haladja meg a 100 000 dokumentumot. E mellett 19 könyvtárban 10 000-nél nagyobb a muzeális dokumentumok száma. Vagyis az egyházi–felekezeti könyvtárak gyűjteményének nagyobb része muzeális dokumentum.

Annak okai, hogy az egyházi könyvtárak gyűjteményének nagyságáról csak becslést tudunk mondani, egyrészt a XX. század második felének történelmé-

ben keresendők, amikor is az egyházi könyvtárak megsemmisültek, vagy nagy károkat, veszteséget szenvedtek el. Ennek következtében nemcsak nyilvántartások, katalógusok semmisültek meg, hanem a megmaradt (és megtizedelt) egyházi könyvtárak munkatársai bizalmatlanná is váltak: nem szívesen vallották meg, hogy milyen értékeik maradtak. Súlyos ok az is, hogy ezekben a könyvtárakban nem volt és a legtöbb helyen ma sincs a teljes állományt számba vevő jegyzék, katalógus, legfeljebb csak egyes gyűjteményrészekre vonatkozóan. A könyvtárakat napjainkban gondozók a rájuk bízott könyvgyűjteményt általában leltár nélkül vették át. Többen legfeljebb csak tíz-húsz éve dolgoznak az adott könyvtárban. Az egyházi könyvtárosokról elmondható, hogy az elmúlt húsz évben arra fordították energiájukat, lelkesedésüket, hogy visszakapaszkodjanak a könyvtári hálózatba, lehetőség szerint behozzák az 1950-es évektől kezdődő lemaradásukat, amennyire lehet, lépést tartsanak a szakmával és a technikai fejlődéssel, és emellett naponta folytatják – más könyvtártípusokhoz hasonlóan – mindennapos egzisztenciális–financiális küzdelmeiket.

Annak, hogy bizonyos gyűjteményeknek még az átláthatósága is nehézkes, az is az oka, hogy az egyes külön(leges) gyűjtemények csoportosítása, elnevezése, elhelyezése „szakmai szemmel” nem minden esetben következetes, logikus. Általában az előző könyvtáros nemzedékek alakították ki, sokszor saját elképzeléseik szerint, amit örökségként és gyakorlatként vettek át a könyvtárak mai őrői. Akár a leltározáshoz, akár egy már meglévő rendszer megváltoztatásához megfelelő számú munkaerő kellene. Márpedig az egyházi könyvtárakban – talán a szakkönyvtárak vannak még hasonló helyzetben – egy-egy könyvtárosra gyakran tízezres állomány gondozása, feltárása és szolgáltatása jut.

Mégis azt mondhatjuk, hogy történtek országos kísérletek a muzeális gyűjtemények pontosabb számbavételére. Az 1970-es évek elején a Művelődési Minisztérium rendelete⁴ nyomán elkezdődött az egyházi tulajdonú könyvtárakban található muzeális dokumentumok védetté nyilvánítása. A kb. 30 egyházi könyvtárat érintő munkát az Országos Széchényi Könyvtár koordinálta.⁵ Az országos központi nyilvántartás mellett a legtöbb egyházi könyvtárban ennek a számbavételnek, illetve a felmérésnek eredményeként elkészült védettségi jegyzék az alapja és a mai napig segédlete a modern kori helyi nyilvántartásoknak is. Az 1970-es években folyó védettségi eljárás (védett könyvek jegyzékének elkészítése) és a muzeális dokumentumokra vonatkozó 2005-ös rendelet⁶ megjelenése közötti időben az egyházi könyvtárak bejelentették az OSZK központi nyilvántartásába vagy a Kulturális Örökségvédelmi Hivatalnak, ha gyűjteményük ajándék, antikváriumai vásárlás vagy egyéb úton védett, muzeális dokumentumokkal gyarapodott. Ugyancsak részt vettek különböző, többé-kevésbé országosnak mondható programban, mint pl. az ősnymtatvány-katalógus (Sajó–Soltész: *Catalogus Incunabulorum... Hungariae. I–II.* Vol. Bp., 1970. = CIH) vagy az RMK–RMNY sorozat, illetve az előbbi pótköteteinek kiadásában. Már a különleges gyűjteményekre vonatkozóan: jelentős vállalkozás volt a *Magyarországi egyházi könyvtárak kézirat-katalógusai* sorozat egyes köteteinek elkészítése, amely sorozat alapján mondhatjuk, hogy már részben feltárt (csak 10 könyvtárban és csak 1850-ig) az egyházi gyűjteményekben található kézirat anyag.⁷

Ezeknek az országos „programoknak” és helyi kezdeményezéseknek köszönhetően a gyűjteményükben őrzött kódexeket és ősnymtatványokat, valamint a

kézírtos anyag egy részét általában számszerűsíteni tudják az egyházi könyvtárak, de az antikvákét vagy az RMNY-ek pontos számát általában már nem tudják megmondani.

Néhány egyházi könyvtár – részben saját erőből, ötletből – elkészítette ösnyomtatvány-antikva kötetkatalógusát,⁸ „Világi és regionális kezdeményezésre” készült el és jelent meg például, helyi kiadványban a Veszprémi Érseki Könyvtár ösnyomtatványainak és antikváinak jegyzéke.⁹ Szakdolgozat¹⁰ született 2002-ben a Kecskeméti Református Egyházközség Könyvtára RMK-inak elektronikus feldolgozásáról. (Ez a könyvtár őrzi Sylvester János Újtestamentuma 1541-es, sárvári első kiadásának variánsát). CD-ROM-on kereshető a Ráday Gyűjtemény ösnyomtatványainak és könyvritkaságainak katalógusa.¹¹

Ami a különleges gyűjtemények feldolgozottságát illeti: bizonyára több helyen van jegyzék vagy cédulakatalógus egyes gyűjteményekről, esetleg helyi adatbázis is. Nyomtatott formában tudomásunk szerint egy könyvtár (a Veszprémi Érseki Könyvtár) valóban különleges különgyűjteménye, a muzeális kottatár katalógusa szintén egy helyi kiadványban jelent meg.¹² Szerb nyelven jelentek meg a szentendrei Szerb Ortodox Egyházmegyei Könyvtár kéziratának és muzeális dokumentumainak kötetkatalógusai.¹³

Külön(leges)gyűjtemények

Az egyházi könyvtárakban „hagyomány”, egyféle örökölt koncepció határozza meg, hogy mit neveznek különgyűjteménynek, és hogyan kezelik.

Ahogy fentebb említettük, általában különgyűjteményként kezelik a muzeális könyvanyagot (régii és védett könyvek); gyakran ezen belül is csoportosítva külön kódex, ösnyomtatvány, antikva, RMK-gyűjteményeket különböztetnek meg.

További gyűjteményként kezelt állományrészek: *folyóiratok, térképek, aprónyomtatványok* (pl. szentképek gyűjteménye), *kották* (általában ez is muzeális, régii, kézírtos anyag, hiszen az egyházi könyvtárakban nincsen a települési könyvtárra jellemző zenei részleg), *kéziratok* (ebben a gyűjteményben – ha mereven kategorizáljuk a dokumentumtípusokat – gyakran levéltári anyagot is találunk). Kifejezetten egyházi könyvtárakra jellemző dokumentumokat találunk a *sematizmusok* gyűjteményében, amelyekben egyházi névtárakat, évkönyveket, címtárakat őriznek. Több helyen található *imakönyv-énekeskönyv* vagy *Biblia-gyűjtemény*. Jelentősnek mondható egyházi *iskolai évkönyv-gyűjteményeket* is fellelhetünk azokban az egyházi könyvtárakban, amelyek fenntartója iskolát működtetett 1948, az iskolák államosítása előtt. A könyvtár–levéltár–múzeum történelmileg hagyományos együttműködéséből adódóan néhány helyen a könyvtár gyűjteményébe tartozik a *metszettár*; a *fotótár*; a *szentkép- és bélyeggyűjtemény*.

Vannak azonban olyan könyvtárak is, amelyek jelentősnek mondható különleges állományrészsel rendelkeznek, ezeket *Collectaneanak* vagy *Miscellaneanak* nevezik, mégsem kezelik különgyűjteményként. Előfordul az is – általában örökölt hagyomány alapján –, hogy egy települési könyvtár esetében az aprónyomtatványok közé tartozó dokumentumokat (gyászjelentések, sajtókivágatok) az egykori könyvtáros elődök a különgyűjteményekbe soroltak.

Ezekon kívül vannak még *személyhez köthető gyűjteményrészek*; egy-egy személy vagy család könyvtára és egyéb dokumentumhagyatéka. Például az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban a Fugger-gyűjtemény, a Szombathelyi Egy-

házmegyei Könyvtárban a Herzan-könyvtár, Pannonhalmán a Lónyay-könyvtár, a Sárospataki Római Katolikus Egyházi Gyűjteményben a Windischgrätz-család könyvtárának egy része, az Evangélikus Országos Könyvtárban a Podmaniczky–Degenfeld Könyvtár vagy Mária Dorottya főhercegnő könyvtárának töredéke, a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Könyvtárában a Ráday család könyvtára, Pápán a Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Könyvtárban a Tóth Ferenc Könyvtár.

Vannak egy-egy lelkes gyűjtő által a legkülönbözőbb dokumentumfajtákat tartalmazó, egy vagy több témában össze gyűjtött és megőrzött gyűjtemények. Ilyenek Pápán a Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Könyvtárban a Baldácsy-féle metszetgyűjtemény és az ún. világháborús gyűjtemény. Debrecenben, a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárában a Biblia- és az 1848–49-es gyűjtemény. Esztergomban, a Főszékesegyházi Könyvtárban a Majergyűjtemény, az Érseki Simor Könyvtárban az 1848. évi bécsi forradalom pamfletgyűjteménye, az Egri Főegyházmegyei Könyvtárban az 1900 előtti csillagászati kiadványok gyűjteménye. A Soproni Evangélikus Gyülekezet Könyvtárában és a miskolci Árvay Teőreök Sándor Evangélikus Könyvtárban a Biblia-gyűjtemény.

Különgyűjteménynek számítanak a *hagyatékok*, így az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban Bél Mátyás kéziratos hagyatéka (Batthyány-gyűjteménynek nevezik, mert Batthyány József érsek vásárolta meg Bél Mátyás kéziratait), Pannonhalmán, a Főapátsági Könyvtárban Mécs László hagyatéka, az Evangélikus Országos Könyvtárban Szlávik Mátyás eperjesi teológiai professzor hagyatéka.

Néhány könyvtárban találunk *helyismeretinek*, *helytörténetinek* nevezett gyűjteményt is¹⁴. Ilyen Szombathelyen, az Egyházmegyei Könyvtárban Géfin Gyula helytörténeti gyűjteménye, Pápán a református gyűjteményben a Papensia gyűjtemény, Kalocsán, a Főszékesegyházi Könyvtárban a Kalocsaensa gyűjtemény.

Ha nem is nevezik így, az állomány, a szolgáltatás, a használat szempontjából a települési könyvtárak *helyismereti gyűjteményének felel meg* a pannonhalmi Főapátsági Könyvtárban a Benedictina és Jesuitica gyűjtemény, a Zirci Apátság Újkönyvtárában a Cisterciensia, a budapesti Piarista Központi Könyvtárban a Piaristicum. Ha valaki a magyarországi bencés, ciszterci, piarista renddel kapcsolatos anyagot keres, ezekben a különgyűjteményekben kutat. Talán jobban hasonlít a települési könyvtárak helyismereti gyűjteményeire a győri Egyházmegyei Könyvtár Jauriensia gyűjteménye, amelyben Győrrel és a városhoz kötődő szerzőkkel kapcsolatos anyagot is őriznek, vagy a székesfehérvári Püspöki Könyvtárnak az az állományrésze, ahol az egyházmegye íróinak műveit gyűjtik.

Az egyházi könyvtárak közül az „országos hatókörű-forma” könyvtárak gyűjteményei (Budapesten a Magyarországi Unitárius Egyház Könyvtára, az Evangélikus Országos Könyvtár, az Országos Rabbiképző Intézet és Zsidó Egyetem Könyvtára, Szentendrén a Szerb Ortodox Egyházmegye Könyvtára) szintén a *helyismereti gyűjtemények jellemzőit mutatják*, hiszen az unitáriusokkal kapcsolatos, a szerb ortodoxokra vonatkozó, a szemita és antiszemita témájú irodalmat egyedülként gyűjtik telességgel az országban, és csak náluk kutathatók.

Az egyházi könyvtárak szervezeti és működési szabályzataiból, valamint küldetésnyilatkozataikból kiderül, hogy ezeknek az intézményeknek a fenntartói (püspök, egyházmegyei hatóság, egyházkerület, gyülekezet stb.) olykor külön feladatokat is meghatároznak a könyvtár számára. Ilyen lehet például, hogy tudatos szer-

zeményezéssel gyűjtse az adott egyházmegyére, egyházkerületre stb. vonatkozó és ezekkel kapcsolatos irodalmat, és hogy ezeket szolgáltatassa az adott területen működő hitoktatók, teológiai oktatók és hallgatók, lelkipásztorok számára. Mivel az állami és az egyházi „földrajzi-közigazgatási határok” nem fedik egymást, ezek a gyűjtemények *jellegükben hasonlítanak, ám mégsem azonosak* az adott megyei könyvtár helyismereti gyűjteményével.

Állományi és állományalakítási jellemzők az egyházi könyvtárakban található muzeális és egyéb különleges gyűjtemények esetében

Az egyházi könyvtárak gyűjteménye régiségétől függően évszázadok, évtizedek során – ahogy neve is jelzi – tudatos *gyűjtéssel*: vásárlással, esetleg cserével, valamint *adományozással, ajándékozással* alakult ki és gyarapodott.

Az egykori könyvgyűjtők – akár egy-egy emberről, akár közösségről van szó – *nem mindig határoztak meg gyűjtőkört*, hanem érdeklődésüknek és ízlésüknek megfelelően az évszázadok során állt össze gyűjteményük. A gyűjteményt aztán a későbbi könyvtárosok már *tudatos szerzeményezéssel* bővítették, amelyet az alapállomány jellege határozott meg.

A rendszerváltozás óta eltelt két évtizedben az egyházi könyvtárak élén szakképzett kollégák állnak, akik ugyan elsősorban települési könyvtárban használható ismereteket szereztek tanulmányaik során, de ezzel a könyvtáros szakma általános „fogásait” sajátították el. Éppen ezért elmondhatjuk, hogy az egyházi könyvtárak *mai gyűjteménye* – nem csak a modern könyvállomány – már részben *tudatos szerzeményezés eredménye* is.

A *muzeális gyűjtemény* egy-egy darabja és a *külön(leges) gyűjtemények* egyes darabjai vagy gyűjteményrészei a mai napig inkább ajándék, adomány, örökség, esetleg letét útján, hagyatékként kerülnek a könyvtárakba, kevésbé vásárolják azokat. Ennek ellenére, ha anyagi erőforrásai hiányában nem is tud vásárlás útján gyarapítani a könyvtár, a muzeális gyűjtemény vezetőjének hasznos, ha tájékozott az antikváriumok világában, illik olvasnia az antikvár árverési katalógusokat, amelyekben fel-feltűnnek olyan kötetek, amelyek egykor az adott könyvtár vagy könyvtártípus (egyházi könyvtár) tulajdonában voltak, de a „történelem viharaiiban” így vagy úgy kikerültek, kivesztek e könyvtárak gyűjteményéből. A gyakorlat az, hogy ha a könyvtár anyagi lehetőségei engedik – akad egy szponzor, pályázati támogatás, vagy a modern könyvállomány gyarapítása „terhére” – visszavásárolja ezeket.

Ajándékozással, adományozással, örökség vagy letét útján kerülhet a könyvtárba egy-egy hagyaték.

Hagyatékon egy bizonyos, sajátos szempontból összetartozó dokumentumgyűjteményt – általában kéziratok gyűjteményét – értünk. Sajátos szempontok: az anyag kötődhet egy természetes vagy jogi személyhez (alkotóhoz), közösséghez, lehetnek ezeknek kéziratok és nyomtatott művei, tőlük származó, róluk szóló, esetleg velük kapcsolatos dokumentumok; kötődhetnek egy helyhez, helységhez, valamilyen eseményhez is.

Az egyházi könyvtárakban inkább a korábbi századokból (főként XVII–XIX. század) találhatunk nagyobb, összefüggő irodalmi (az irodalmi szó használatakor

nem csak szépirodalomra gondolok) hagyatékat. Valószínű, hogy a XX. századi anyagok részben még az élő leszármazottak, örökösök tulajdonában vagy nagy országos közgyűjteményekben (Országos Széchényi Könyvtár, Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára, Petőfi Irodalmi Múzeum) található meg.

Ajándékozással, adományozással juthat egy-egy értékes kötet vagy gyűjtemény a könyvtárba olyan esetben, ha az adott településhez, intézményhez kötődött valaki, ott született, ott élt, működött, járt iskolába. Az *örökség* útján szerzett hagyatékat lehet tudatos hagyományozás és lehet eseti, alkalmi, kényszerű. A tudatosan egy-egy intézményre hagyományozott anyag motivációja az ajándékozáshoz hasonló. Az eseti, alkalmi, „kényszerű” hagyatékhhoz akkor juthat egy-egy könyvtár, ha a gyűjtemény gazdájának alkalmi vagy „kényszerűn volt köze” az adott intézményhez, és ott maradt – vagy éppen felejtődött – a hagyatéka. *Letétként* akkor kerül egy nagyobb hagyatékat egy-egy intézménybe, ha a hagyományozó csak ideiglenes megőrzési helynek tekinti a könyvtárat, nem végleges őrzési helynek szánja. A letéti formát és „kényszerű hagyatékat” általában valamilyen „történelmi szükségszerűség” szüli. Ilyen „történelmi szükségszerűségként” őrizte például a pannonhalmi Főapátság Könyvtár egy-egy szerzetesrend „irattárát”, vagy egy-egy alkotó személyes hagyatékát, kéziratos műveit a szerzetesrendek 1950-ben történt feloszlása után.

A muzeális és egyéb különleges gyűjtemények állapota

Az *állományvédelem*,¹⁵ vagyis a régi könyvek és egyéb védett dokumentumok méltó és megfelelő helyen való elhelyezése, állag- és vagyonvédelme, gondozása és restaurálása az egyházi könyvtárakban kiemelten fontos feladat. A fentiekén kívül állományvédelmi feladat a dokumentumok megőrzését szolgáló digitalizálás, sőt a jogi védelem is, amely a muzeális állomány esetében nem szerzői jogi probléma, hanem az őrzési helyet, a tulajdonost megillető jog kérdése is.

Az elmúlt évtizedben örvendetesen megnőtt a lehetőség arra, hogy pályázati segítséggel – még akár nem kevés önrész biztosításának árán is, ritkán szponzorok bevonásával – restauráltassák ezek a könyvtárak gyűjteményük különösen értékes darabjait vagy különleges gyűjteményrészét. A jelentős régi állományt őrző könyvtárakban ennek következtében a vagyonvédelem, a tűzvédelem és az egyéb fizikai védelem (általános és egyedi restaurálás, hőmérséklet- és páratartalom-szabályozás, fényvédelem, takarítás, a dokumentumok elhelyezése, rágcsáló- és rovarirtás) jónak vagy legalábbis kielégítőnek mondható. A kulturális javak őrzésének, kezelésének egyértelmű és hathatós, korszerűbb jogi szabályozása megteremtette a nemzeti kulturális vagyon új felmérésének feltételeit. Néhány évvel ezelőtt elkezdődött az egyházi könyvtárakban a digitalizálás is, amely a muzeális gyűjtemények esetében elsődlegesen az állományvédelmet szolgálja és csak másodlagosan az ismeretterjesztést.

Örvendetes, hogy szinte minden könyvtárnak van „restaurálási stratégiai terve” – legalábbis a könyvtáros kolléga fejében. A sorrendiséget persze nagyon sok minden befolyásolhatja: a dokumentum értéke, egyedisége, állaga, állapota, de elsősorban a pénz.

Az állományvédelemben az általános és egyedi restaurálások területén is jók az eredmények. Az egyházi könyvtárak az általános restaurálás lehetőségével

élve gyűjteményről gyűjteményre haladva restauráltatják (tisztítják, rendezik, portalanítják) dokumentum-állományukat. Sajnos, csak egy-két helyen tudták az egész gyűjteményt – általában a teremkönyvtárak – teljes, nagy rendbetételét elvégeztetni erre szakosodott, a szakma által is elismert cégekkel. Ugyancsak évek óta folyamatosan végeztetnek a könyvtárak egyedi restauráltatást. Átlagosan évente 5–10 kötetet tudnak így rendbe tenni. Megnyugtató, hogy ezek a munkák folyamatosak, ám elszomorító, hogy milyen lassan haladnak. Ennek az az oka, hogy a könyvtárak restauráltatni csak pályázati segítséggel tudnak, egy-két kivételes esetben szponzori segítséggel. Fenntartóik segítsége és saját költségvetési keretük gyakran csak az elég magas pályázati önrész biztosítására elég.

A muzeális és egyéb különgyűjtemény(ek) feldolgozottsága

A muzeális és különgyűjtemények hagyományos eszközökkel (nyomtatott kötet- vagy cédulakatalógusok, jegyzékek) történt feldolgozottságát, számbavételét az e gyűjtemények nagyságáról szóló fejezetben érintettük. A XXI. században azonban már mások az elvárások, kívánalmak: ha a feldolgozásról és feldolgozottságról beszélünk, akkor számítógépes adatbázisokra kérdezzük rá.

Az egyházi gyűjteményekben az 1990-es évek második felétől kezdődött meg a számítógépes katalogizálás.¹⁶ Napjainkra minden könyvtár használ valamilyen számítógépes programot, a közel 70 egyházi könyvtár közül mintegy 20 intézmény integrált rendszert.

A számítógépes feldolgozás jobbra a modern állományrészben kezdődött el, itt gyorsan lehet látványos eredményt elérni. Van, ahol a hagyományos katalóguscédulákról dolgoznak, van, ahol kézbe veszik a köteteket. A legtöbb könyvtárban hagyományos cédulakatalógust már egyáltalán nem építenek, csak számítógépes adatbázist.

Néhány helyen már elkezdődött a muzeális gyűjtemény számítógépes feldolgozása, bár kevés intézményben van hozzáértő, „régí könyves” szakember. A munka így nehezen és nem is mindenhol megbízhatóan folyik. Csupán néhány könyvtár muzeális anyaga kereshető az interneten, vagy legalább helyi adatbázisban, esetleg készült belőle CD-ROM formátumú katalógus. A muzeális anyag igazán régi gyűjteményeiről (kódexek, ősnymtatványok), illetve bizonyos egységes különgyűjtemény-részekről általában kötetkatalógus és cédulakatalógus áll a kutatók rendelkezésére.

A számítógépes katalogizálás elterjedésével, az 1980-as évek végén elkezdődött a magyarországi közös katalógus (MOKKA) feltételeinek megteremtése is. A modern könyvadatbázis építésén túl a muzeális anyagot őrző könyvtárakban felmerült a régi könyvek egy közös, az országhatárokon túlnyúló, „hungarikákban gondolkodó” katalógusban való számbavétele is, ezért jött létre a MOKKA-R Tagozat,¹⁷ amelynek célja „... a Kárpát-medence könyvtárainak és azok használóinak dokumentum- és információ-ellátását nagymértékben javító közhasznú tevékenység ellátása, különösen a régi nyomtatványok közös katalogizálási rendszerének előkészítése, megszervezése és működtetése.” Az egyesületbe meghívást kaptak az egyházi könyvtárak is, amelyek közül néhányan tagkönyvtárak, mások tagozati partnerkönyvtárak vagy tagozati résztvevő könyvtárak.

A rendszerváltozás után megváltozott politikai, gazdasági, szakmai fejlemények, majd az Európai Unióhoz való csatlakozással az országhatárok szabadabb átjárhatósága, az ezzel fellendülő műkincs-kereskedelem szükségessé tette a nemzeti kulturális kincs *jogi védelmének* átgondolását is. Fontos és szükséges volt a kulturális javak őrzésének, kezelésének egyértelmű és hathatós jogi szabályozása. 2005-ben készült el a muzeális könyvtári dokumentumok kezelésével és nyilvántartásával kapcsolatos szabályokról szóló, már említett rendelet (ld. 6. jegyzet), amely előírja a nemzeti kulturális vagyon újabb számbavételét.

A muzeális dokumentumok bejelentésére vonatkozó rendelet a személyi feltételek miatt (elegendő szakképzett munkaerő hiánya) „sokkolta” az egyházi könyvtárakban dolgozókat. Bár a MOKKA-R egyesület segítségükre van a törvényi kötelezettség teljesítésében, hiszen a fentiekén túl *„feladata a kulturális örökség védelméről szóló törvény által előírt nyilvántartás is”* és *„az e törvényben és rendeletben meghatározott feladatok teljesítésének segítése magánszemélyek és azon intézmények számára is, akik és amelyek nem tagjai a Tagozatnak”*, a szorongás a mai napig érezhető. Az együttműködés jele, hogy az egyházi könyvtárosok közül többen részt vettek a MOKKA-R által szervezett, az ország több pontján tartott, a régi dokumentumok bejelentésével kapcsolatos továbbképzéseken. Napjainkban elmondhatjuk, hogy megkezdődött a törvényi kötelezettség teljesítése az egyházi könyvtárak részéről is.

Noha dolgozatunk az egyházi könyvtárakban őrzött muzeális és különleges gyűjteményekről kíván helyzetképet adni, e gyűjtemények feldolgozottságáról szólva nem lehetséges, hogy a modern könyveket feldolgozó adatbázisokról ne szóljunk, még ha röviden is. Annál is inkább, mert akár egy-egy könyvtár gyűjteményéről, akár egy-egy, a könyvtárakban használt szoftverről vagy a hazai egységes könyvtári adatbázisról beszélünk – ez utóbbi ma még csak álom –, azt láthatjuk, hogy külön is kezelik meg nem is a régi könyves és a modern adatbázist. A muzeális könyveket feltárni kívánó MOKKA-R adatbázis is a MOKKA-hoz „csatlakozik.” Az bibliográfiai tételek is hasonlóak a régi könyv és a modern könyv esetében is.

Bár az egyházi könyvtárak törekszenek arra, hogy teljes jogú tagjai és tevékeny részvevői legyenek a magyar könyvtári rendszernek, és ezért csatlakozni kívánnak az országos kezdeményezésekhez,¹⁸ programokhoz, mégis felmerült, hogy a számítógépes feldolgozás során létrehozott helyi adatbázisaikkal ne a MOKKA-hoz csatlakozzanak, hanem egy önálló közös katalógust hozzanak létre az egyházi könyvtárak számára. A törekvés felerősödött a MOKKA tervezett kiterjesztéséről szóló hírek hallatán, amelynek lényege, hogy a nagy országos könyvtárak közvetlenül, a kisebbek a megyei könyvtárakon keresztül kapcsolódjanak a MOKKA-hoz.

Az egyházi könyvtárak gyűjteményei nem a települési, hanem a szakkönyvtárakhoz hasonlítanak inkább, gyűjteményük sem a települési (megyei, városi) gyűjteményekre emlékeztet. Az egyházi könyvtárak úgy gondolták, hogy mind az olvasók, mind a könyvtárosok könnyebben találják meg a speciálisan egyházi könyvtárakban fellelhető információkat, dokumentumokat, ha az egyházi könyvtárakat összefogó, azok gyűjteményét közösen feltáró speciális adatbázis áll rendelkezésükre. Ez tehát azt jelenti, hogy az egyházi könyvtárak nemhogy elzárkóznának az országos közös katalógusoktól, hanem ellenkezőleg: ezen az önálló, egy helyen keresztül sokkal könnyebben válnak elérhetővé az egyházi gyűjtemények

dokumentumai a MOKKA, a MOKKA-R és a többi országos közös katalógus számára.

Az informatikai, technikai fejlődés következtében az egyházi könyvtárak körében többször előkerült a közös katalógus terve. Nemcsak a közös szervert, azonos programot használó könyvtárak között, hanem úgy is, hogy az Egyházi Könyvtárak Egyesülésén¹⁹ belül érdemes volna létrehozni egy nagyobb, együttműködésen alapuló közös katalógust, amely mind a szakma, mind az olvasók szempontjából hasznosabb volna. Hasonló külföldi egyházi közös katalógusok is azt mutatták, hogy van létjogosultsága ilyen projekteknek, a BETH²⁰ is erre biztatta tagjait.

Igy és ezért született meg az UNITAS,²¹ az egyházi gyűjtemények több mint közös katalógusa. A névválasztás – unitas, amely egységet jelent – Szent Ágoston egy mondására utal, amely a „vállalkozásnak” egyben jelmondata is: „*In necessariis unitas, in dubiis libertas, in omnibus autem charitas.*” Magyarul: „a szükséges dolgokban legyen egység, a kétségesekben szabadság, mindenben pedig szeretet”.

A közös katalógust hivatalosan az Egyházi Könyvtárak Egyesülése szokásos éves nyári találkozásán, 2011-ben, Pécsen mutatta be Baranya Péter elnök, a katalógus létrehozója, jóllehet az adatbázis már hónapok óta folyamatosan épült-készült, sőt észrevették és véleményezték is az interneten szörföző informatikus-könyvtáros kollégák és a potenciális használók.

Az UNITAS-szal kapcsolatos eredmények és tervek²²

A katalógus alapja, motorja a BODZA nevű szoftver, amit Zawiasa Róbert, a szegedi Egyetemi Könyvtár informatikusa fejlesztett ki. Ez a rendszer az alapja a MOKKA-R-nek és a hozzá kapcsolódó adatbázisoknak is, a HUMANUS cikk-adatbázisnak és több más könyvtári adatbázisnak. Kellően rugalmas ahhoz, hogy a könyvtári szoftverek széles köréből tudjon adatot fogadni és egységes formában visszakereshetővé tenni. A katalógus egyesíti a virtuális és a valós közös katalógusok technológiáját. Az adatbázisok többségét rendszeres, automatikus „aratással” leemeli (Corvinás adatbázisok), más részüknél negyedévenként kézi konverzióval történik a frissítés (net-kapcsolattal, vagy szabványos gateway-el nem rendelkező adatbázisok). Az így nyert adatok egy helyi közös adatbázisban tárolódnak. A Huntékás könyvtárakat virtuálisan érik el, a kereséskor a keresőkérdést továbbítják a Huntékások közös szerverére, és a válaszul kapott rekordok a helyben tároltakkal együtt kerülnek megjelenítésre.

Az UNITAS-ban jelenleg 25 könyvtár adatbázisa kereshető, több mint egymillió rekorddal, de három újabb könyvtár jelezte csatlakozását, adatbázisaik becsatolása folyamatban van. A most kereshetők között van olyan könyvtár is (és a jövőben lesz még több is), amelyeknek nincs önálló, weben is elérhető katalógusa, esetünkben az UNITAS biztosítja a távoli hozzáférést.

Az UNITAS-katalógus portálba ágyazottan működik, amelyet Tátrai József, a Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola rendszergazdája készített. A portálon nemcsak a gyűjtemények katalógusában kereshetünk, hanem az adatszolgáltató könyvtárakról is hasznos információkat (a gyűjtemény jellege, szolgáltatása, nyitvatartási ideje stb.) kaphat könyvtáros és könyvtárhasználó egyaránt, de közli az aktuális, egyházi könyvtárosokat és könyvtárakat érintő híreket, és lehetőséget ad a könyvtárak digitalizált tartalmainak közzétételére is. Bár témánkhoz nem tartozik szorosan, mégis érdemes megemlíteni, hogy az egyházi könyvtárak közül né-

hány folyóiratcikk repertóriumot is készít. Például a már bekapcsolt Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Könyvtára, vagy a hamarosan becsatolásra kerülő Kecskeméti Református Egyházközség Könyvtára. Hogy az olvasókat minél szélesebb körű információkkal lássák el, a HUMANUS cikkadatbázis teológiai témájú cikkeit is betöltik az UNITAS-ba. Az UNITAS tehát már most is több, mint könyvkatalógus.

A portállal kapcsolatos további tervek

Wiki-szerű információtár a vallás, a teológia, az egyházak és hasonló témakörökben. Így az elektronikusan elérhető, sok esetben könyvtárak által előállított teológiai, vallási tárgyú információk aggregátorává válhat a portál. Ennek nem elsősorban pénzügyi, sokkal inkább személyi feltételei vannak.

A katalógus sok lehetőséget tartogat a könyvtárak számára is: rekordletöltés most is adott bárki számára, de a szoftver arra is képes, hogy különféle speciális szöveges exportokat készítsen. Például rendelkezésre áll régi nyomtatványok bibliográfiájának előállítására alkalmas szöveges export (proveniencia, kötésleírások). Lehetőség lesz közvetlen, kézi rekordfelvitelre is az UNITAS adatbázisába.

Az UNITAS a Z39.50 kapcsolaton keresztül lehetővé teszi, hogy a könyvtáros kollégák rekordokat emelhessenek át az adatbázisból saját adatbázisukba, meggyorsítva ezzel a feldolgozó munkát. Az egyházi könyvtárak speciális gyűjtőköre miatt sokszor olyan bibliográfiai tételeket találhatunk itt, amelyek az országos közös katalizálási rendszerekben nem találhatók meg. A rekordátétel lehetőségéről az UNITAS üzemeltetői tájékoztatták a hazai könyvtári szoftvereket fejlesztő cégeket is, hogy igény esetén bármelyik könyvtár számára hozzáférhető legyen az adatbázis.

A katalógust és a portált a csatlakozott könyvtárak és az Egyházi Könyvtárak Egyesülése tartják fenn.

A muzeális és különgyűjtemények szolgáltatása

1950-től, a bezártság és bezárkózottság éveiben nem volt „szerencsés” egyházi, teológiai vagy vallásos-művelődéstörténeti témákban kutatni. A rendszerváltozást követően, de a nyilvános státus vállalásával különösen az egyházi gyűjteményekben őrzött anyag ismét érdekessé, voltak olyan évek, amikor divatossá vált.

Az egyházi könyvtárak muzeális gyűjteményeinek használói belföldi vagy külföldi tudományos szakemberek, doktori képzésben résztvevők. Az egyéb különgyűjteményeket inkább egyetemi, főiskolai hallgatók, helyismereti kutatók, tanulmányi versenyeken, pályázatokon induló lelkesebb középiskolai diákok használják. Számukat meghatározza, hogy az adott könyvtár hol működik, a fővárosban vagy egy vidéki településen, de az is, hogy milyen a „könyvtári, kulturális környezete”. Ez utóbbi azt jelenti, hogy van-e az egyházi könyvtár közelében egy jól működő települési (megyei, városi) vagy felsőoktatási könyvtár, ahol a témával kapcsolatos általános és modern szakirodalom megtalálható, illetve van-e olyan felsőoktatási vagy középfokú oktatási intézmény, ahonnan – tapasztalat alapján – küldik az oktatók, tanárok a szak- és egyéb dolgozatok írására vállalkozó hallgatókat. A helyismereti jellegű gyűjteményt őrző egyházi könyvtárak gyakran segítik, részben ellátják egy-egy városi vagy megyei könyvtár feladatát is.

A muzeális és egyéb különgyűjtemény minden könyvtárban természetesen csak helyben használható. Ennek részleteit az adott könyvtár használati szabályzata írja elő. Állományvédelmi és kutatási céllal általában készítenek másolatokat a muzeális dokumentum részleteiről, de kizárólag fotót, esetleg szkennelt képet.

A szolgáltatások között kell szólnunk a digitalizálásról is. Az egyházi könyvtárakban őrzött muzeális vagy különleges gyűjteménynek *digitalizálásának célja az állományvédelem* (a kulturális értékek megőrzése, értékes anyagok rongálódásának csökkentése, az eredeti dokumentum helyett a digitalizált változat szolgáltatása a kutatónak); *az ismeretterjesztés* – dokumentumszolgáltatás (a hozzáférési lehetőség növelése); *a duplikálás* (nehezen hozzáférhető, egyedi dokumentumok sokszorosítása, hozzáférhetővé tétele); raktározás, őrzés szempontjából pedig *a helymegtakarítás*.

Mivel az egyházi könyvtárak őrzik a nemzeti kulturális vagyoni jelentős részét, az erre a dokumentumtípusra irányuló „országos nagy digitalizációs programot” megvalósítani az egyházi könyvtárak nélkül nem lehet. A digitalizálás azonban még összefogással is költséges vállalkozás, ebbe az egyházi könyvtárak egyenként nem is képesek hatékonyan belefogni.

Az egyházi könyvtárak együttműködésre készen részt vettek a digitalizálással kapcsolatos országos programokban, törekvésekben. (2003: a nemzeti kulturális vagyoni mennyiségi számbavételére irányuló felmérés, 2004: a digitalizálást szorgalmazó IHM-pályázat, 24. óra címmel.)

2005-ben „A NKÖM felkérésére az Országos Széchényi Könyvtár koordinálásával a Könyvtári Intézet, a Neumann Digitális Könyvtár, az Egyházi Könyvtárak Egyesülésével, az Egyetemi Könyvtárak Kollégiumának, és a Szolnok megyei könyvtárnak a képviselője közös munkával elkészítette az országos könyvtári digitalizációs terv első változatát. ... A terv nem valósult meg, mert 2007 szeptemberében az Európai Bizottság által elfogadott hat kiemelt fejlesztési terület a digitalizálást nem foglalta magába.”²³ Az országos összefogással történő digitalizálás meghiúsult tehát.

2008-ban nyílt még lehetőség országos program keretében digitalizálásra a „Magyar Digitális Képkönyvtár” pályázata keretében. Néhány egyházi könyvtár erre szakosodott céggel ekkor digitalizáltatta gyűjteménye érdekesebb darabjait, és kiadványokat (CD, DVD, hasonmás nyomtatvány) készítettett belőle. Voltak és vannak olyan intézmények, amelyek maguk is vállalkoznak arra, hogy gyűjteményük anyagát vagy annak egy részét digitalizálják.

Összességében azt mondhatjuk, hogy kevés helyen, kevés muzeális vagy más szempontból értékes dokumentum, illetve gyűjtemény digitalizálása történt meg eddig. Szinte mindig külső kezdeményezésre, egy-egy kiadó, digitalizálással foglalkozó cég ösztönzésére, vagy adódó pályázati lehetőséggel élve vágtak bele a könyvtárak ebbe a munkába. Digitalizálni a könyvtárak csak pályázati támogatásból képesek, és sokszor az önrész biztosítása is gondot jelent.

Az egyházi könyvtárak pótolhatatlan értékeket őrző gondozóiban többféle félelem is él a digitalizálással kapcsolatban. Az első a szerzői, őrzési, kiadási stb. jogokkal kapcsolatos. Mindenképpen szükséges és sürgető feladat, hogy ezek a jogok jól megfogalmazódjanak egy átfogó, nemzeti szinten megvalósuló vagy akár egyéni kezdeményezésű digitalizálás megvalósítása előtt. Második „félelem”, hogy ál-

lományvédelmi szempontból mikor fogjanak bele nagyobb arányú digitalizálásba, hiszen egyre jobb teljesítményű, tökéletesebb és biztonságosabb technikai eszközök készülnek. A harmadik a CD-ROM-ok, DVD-k stb. mint adathordozók „életideje”. A fentieken kívül: nem csak a digitalizálás, a digitalizált anyag további szolgáltatása is költséges vállalkozás. Annak pedig semmi értelme, hogy egyéni kezdeményezések során, összefogás hiányában duplán, triplán digitalizáljanak egy-egy muzeális dokumentumot.

Különböző országos programokhoz kapcsolódva, pályázati lehetőségekkel élve egyre több könyvtár tesz azért, hogy az általa őrzött muzeális vagy egyéb érdekes-értékes különgyűjtemény ne maradjon „holt anyag”. Ennek formái: a könyvtár katalógusának, gyűjteményében őrzött digitalizált szövegek közzététele az interneten vagy legalább helyi adatbázisban; részvétel különböző nagy, országos és nemzetközi kiállításokon, saját kiállítások rendezése; rendhagyó könyvtári órák, előadások, rendezvények szervezése a könyvtárban; kiadványok készítése a muzeális anyagból; a vallási–kulturális turizmus keretében a könyvtár bemutatása csoportoknak stb.

A muzeális és különleges gyűjtemények gondozásának személyi feltételei

Dolgozatunk elején jeleztük: ha egy gyűjteményről kívánunk szólni, akkor szólnunk kell a személyi feltételekről is, hiszen a gyűjtemény munkáját nagymértékben meghatározza a személyi tényező. Az alábbi gondolatsort részben érintetem a Könyv, Könyvtár, Könyvtáros 2011. júliusi számában, „*A (könyvtáros) afféle középhely egy teljes egyetem összes fakultásai és valamely felsőbbrendű lény között*” *Egyházi könyvtárosok a XXI. század elején* című írásomban.

Milyenek is a személyi feltételek az egyházi könyvtárakban? Ezekben a gyűjteményekben átlagosan 3-5 munkatárs dolgozik. A protestánsoknál valamivel jobbra, a katolikusoknál rosszabb az átlag, ez utóbbiaknál 1-1,5 könyvtáros. Mindenkinek minden könyvtári feladatot el kell végezni, nincsenek osztályok, munkacsoportok, műhelyek. A muzeális teremkönyvtárral bíró műemlékkönyvtárakban a könyvtárosok gyakran idegenvezetői feladatokat is ellátnak, de olykor ők a teremőrök és a takarítók is.

Az egyházi könyvtárakban kisebb az olvasóforgalom, nem a szokásos értelemben vett olvasók, inkább a szakkönyvtárakat használó (tudományos) kutatókra vagy a települési könyvtárakban, a helyismereti gyűjteményben olvasókra–kutatókra emlékeztető könyvtárhasználók keresik, akik azonban speciális kiszolgálást és szolgáltatásokat kívánnak. A könyvtáros is hasonló munkát végez, mint egy szakkönyvtárban vagy egy települési könyvtár helyismereti gyűjteményében dolgozó kolléga.

A rendszerváltozás előtti helyzethez képest változás, hogy a könyvtárosok már nem lelkészek, szerzetesek, papok, hanem könyvtári képesítéssel rendelkező civilek, akik viszont általános szakmai, inkább települési könyvtárban használható alapképzést kaptak.

Az egyházi könyvtárakban, napjainkban dolgozó könyvtárosok többsége az 1990-es években kezdett el dolgozni, sőt egyre több az olyan kolléga, aki csak 2000

után. Ők gyakran nem „szakszerűen” vették át a gyűjtemény gondozását, nem volt egy olyan, az adott gyűjteményt ismerő tapasztalt könyvtáros, aki érdemben átadta volna a könyvtárat, segített volna tájékozódni a helyi körülmények között. A kollégák gyakran kezdő könyvtárosként, esetleg szakirányú képzettség nélkül, vagy települési könyvtárban használható ismeretekkel dolgoznak az adott intézményben.

Az egyházi könyvtárak–levéltárak–múzeumok „gyűjtemények” néven gyakran gazdasági, munkaügyi stb. szempontból is együtt dolgoznak. Vannak olyan könyvtárak, amelyeknek vezetője muzeológus vagy levéltáros, és ez az intézmény működésén is érződik. Ezek ugyanis más-más szakmák és más-más gondozást kívánó intézmények.

Végzettség–képzettség szempontjából az egyházi könyvtárakban dolgozó könyvtárosok java része egyetem vagy főiskolát végzett, bár nem mindig szakirányú végzettségűek, esetleg a nem szakirányú diplomájuk mellett főiskolai vagy középfokú könyvtárosi képesítéssel rendelkező kollégák.

A könyvtárak zömében nincs külön „régikönyves” szakember. A könyvtárosok minden speciális szakképzettség nélkül foglalkoznak a muzeális anyaggal. Ez igazában csak annyit jelent, hogy helyben használatra előkeresik és kikészítik a tudományos kutatók által kért könyveket. Továbbá lehetőség szerint restauráltatják, valamint kiállításokra előkészítik a régi dokumentumokat. Tevékenyebb kollégák digitalizáltatják gyűjteményük egyes kincseit, és elektronikus vagy hagyományos kiadványt készíttetnek róluk. Az állandó munkatársak száma nem teszi lehetővé a komolyabb, kiterjedtebb szakmai munkát.

Az adott anyagi feltételek mellett tudományos munkatárs foglalkoztatása, akár csak ilyen státus megteremtése szinte lehetetlen feladat. Néhány helyen dolgozik a (szegedi) „régikönyves szakot” elvégzett könyvtáros, bár köztudott, hogy ezek szakmai felkészültsége nagyon egyenetlen. Némely könyvtáraknak vannak „külsős” munkatársai, tudományos kutatók, szakemberek, akik bizonyos „célfeladatokat” végeznek el (pl. az ősnymtatványok bibliográfiájának elkészítése). Őket azonban – pénz hiányában – a legritkább esetben kéri fel az adott könyvtár, inkább egy-egy országos könyvtár vagy munkacsoport kezdeményezi, esetleg egyéni kutatás ösztönzi, és díjazásuk pályázati támogatásból oldható csak meg. A feldolgozó munkában néhány helyen szakmai gyakorlatukat végző egyetemisták vesznek részt.

A muzeális állományt katalógus vagy kiadvány formájában feltáró kutatóműhely csak egy-két helyen működik. Az egyházi könyvtárakban a régi könyvekkel foglalkozók ismerik ugyan a nagy országos könyvtárakban vagy más intézményekben működő tudományos műhelyeket, de munkájukban nem vesznek részt. Az országosan híres „régikönyves” szakemberekkel kapcsolatuk inkább hivatalos munkakapcsolat, mintsem személyes. A kapcsolatfelvételt csupán egy-egy kiállítás, kiadvány munkálatai ösztönzik.

* * *

Az egyházi könyvtáraknak a rendszerváltozást megelőző több évtizedes „szünet” után óriási lemaradást kellett és kell pótolniuk, miközben lépést kellett és kell tartaniuk a kor követelményeivel, hiszen a tudományos–technikai fejlődés felgyorsulása következtében a könyvtáros szakmában jelentős változások történtek az elmúlt két évtizedben.

Az informatikai–technikai vívmányok és eszközök a fogékony, kreatív és tevékeny könyvtárosok számára új lehetőségeket és feltételeket teremtettek a különböző könyvtártípusokban, így az egyházi könyvtárakban őrzött különleges gyűjtemények őrzésében, gondozásában, feltárásában és szolgáltatásában is.

Az egyházi intézményekben őrzött muzeális és egyéb különgyűjtemények sorsa, állapota nagymértékben függ attól, milyenek az adott helyen a szakképzettségi, a muzeális gyűjtemények esetében a régi könyves szakképzettségi feltételek.

Az egyházi könyvtárak az egyik legfontosabb feladatuknak a muzeális és egyéb különgyűjtemények gondozását tartják, hiszen az odalátogató kutatók elsősorban ezeket keresik, mint csak az adott könyvtárban megtalálható gyűjteményeket.

Az Egyházi Könyvtárak Egyesülése mint szakmai és érdekképviseleti szervezet sokféle feladata között az egyik legfontosabbnak szintén ezt tartotta. Az elmúlt években szakmai napokat, továbbképzéseket tartottak a könyvtárainkban őrzött kulturális kincs művelődéstörténeti jelentőségével, feltárásával, gondozásával, az állományvédelemmel, a régi könyvek védettségével, az antikváriumok világával, a muzeális dokumentumok bejelentésével kapcsolatban. Megfelelő szakmai anyagok összeállításával pályázati támogatásokért „harcolt” – sikeresen.

A tapasztalat az, hogy valódi eredményeket e különleges gyűjtemények feltárásában és szolgáltatásában csak összefogással, országos programok keretében tudnak elérni.

JEGYZETEK

- 1 A teremkönyvtár jellegzetesen barokk „műfaj”. Nyugat-Európában számos ilyen található. Bár hazánkban több kisebb, a barokk korban kialakított könyvtárterem van – Kalocsán a Patachich Könyvtár, az Egri Főegyházmegyei Könyvtár vagy a Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár – „klasszikus”, egységes barokk teremkönyvtár csak egy látható, a budapesti Központi Szeminárium épületében működő ún. „Pálos Könyvtár”. A barokként emlegetett korszak a régióban meglehetősen hosszúra nyúlt: még a XVIII. században is végig „divatos” stílus volt. Bár a XVIII. században keletkeztek az ismert nagy protestáns (terem)könyvtárak is (Debrecen, Sárospatak), ám a református vallás, mondhatjuk, „külső sajátosságaiból” adódóan ezek egészen más képet mutatnak, mint pl. egy barokk katolikus, szerzetesi könyvtár (Melk, Admont). A két ismert hazai katolikus teremkönyvtár (Pannonhalma, Zirc) építése már összefüggött azzal a nagy szellemi mozgással, amelyet reformkornak nevezünk. Ennek a korszaknak uralkodó stílusa a klasszicizmus volt.
- 2 A körülbelüli adat abból adódik, hogy vannak olyan felekezetek, amelyeknek van ugyan könyvtára, de mint működő intézmény nincs benne az egyházi-könyvtári és általában a könyvtárszakmai köztudatban. A tájékozódni kívánó kutatónak a következő név és címtárak állnak rendelkezésére, amelyek az egyes egyházak–felekezetek saját bevallás alapján készültek: „2001–2002. Magyarországi egyházak, felekezetek, vallási közösségek” (Bp.) NKÖM Egyházi Kapcsolatok Titkársága, (2002), illetve ennek újabb kiadása: „2007 Magyarországi egyházak, felekezetek, vallási közösségek” (Bp.) OKM, (2007).
- 3 Ásványi Ilona: A magyarországi egyházi és felekezeti könyvtárak szakfelügyelete 2006–2008. In: A könyvtári szakfelügyeletről. Tájékoztató a 2002–2008 közötti szakfelügyeleti vizsgálatok eredményeiről (szerk. Richlich Ilona). Bp. OKM, [2009]. – (A könyvtári rendszer stratégiai fejlesztése 4.) 52–61. p.

- 4 5/1971. (X. 23.) MM rendelet egyes jogi személyek könyvtáraiban levő muzeális értékű könyvek, zeneművek, térképek és egyéb nyomtatványok, valamint kéziratok bejelentéséről.
- 5 Szelestei Nagy László: Értékek egyházi könyvtárainkban In: Egyházi Könyvtárak Egyesülése Névtár 2002. [szerk. Ásványi Ilona] – Pannonhalma, 2002. – 10–14. p.; <http://www.eke.hu/olvasnivalo3.html>
- 6 22/2005. (VII. 18.) NKÖM rendelet a muzeális könyvtári dokumentumok kezelésével és nyilvántartásával kapcsolatos szabályokról.
- 7 1979-ben jelent meg az első, 1993-ban a mindmáig utolsó, 10. kötete annak az Országos Széchényi Könyvtár által kiadott sorozatnak (*Magyarországi egyházi könyvtárak kézirat-katalógusai*), amely 1850-ig tárja fel egyes egyházi könyvtárak és levéltárak kéziratos anyagát. Ezek: a debreceni református nagykönyvtár, a pannonhalmi Főapátsági Könyvtár, a Ráday Könyvtár, a sárospataki református könyvtár, az Egri Főegyházmezei Könyvtár, a pápai református könyvtár, a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár, a Győri Egyházmegyei Könyvtár, az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Batthyány-gyűjteménye, a piarista központi levéltár, a csurgói református középiskolai könyvtár, különböző református egyházközségek könyvtárai (Kecskemét, Kiskunhalas, Kunszentmiklós), a Váci Egyházmegyei Könyvtár, az Evangélikus Országos Levéltár.
- 8 *A Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár ősnymtatványainak és antikváinak katalógusa.* = *Catalogus incunabulorum et librorum sedecimo saeculo impressorum qui in Bibliotheca Dioecesis Sabariensis asservantur.* Összeáll./composuit Rétfalvi Gábor. Szombathely, Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár, 2006. – *A Székesfehérvári Püspöki Könyvtár 1601 előtti nyomtatványainak katalógusa.* = *Catalogus librorum ante 1601 impressorum, qui in Bibliotheca Episcopatus Alba-Regalensis asservantur / Velencei Katalin ; [ford.] Hegyközi Ilona.* Budapest, OSZK–Székesfehérvári Püspöki Könyvtár, 2008. – *A Váci Egyházmegyei Könyvtár ősnymtatványai.* = *Catalogus Incunabulorum, Quae Bibliotheca Dioecesis Vaciensis Asservantur / Boros István.* Vác, Váci Egyházmegye, 2010.
- 9 Kredics László: Ősnymtatványok és antikvák a veszprémi püspöki könyvtárban [sic]. In: *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 13.: történelem* (szerk. Kralovánszky Alán–Palágyi Sylvia) Veszprém, Veszprém Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1978. 149–170. p.
- 10 Bán Magdolna: *A Kecskeméti Református Egyházközség Könyvtárának Régi Magyar könyveinek számítógépes feldolgozása (szakdolgozat).* – Szeged, 2003. – 85 p. ill. 6 mell. – Készült: Szegedi Tudományegyetem Bölcsésztudományi Kar, konzulensek: Monok István, Keveházi Katalin – Ez a dolgozat 2010-ben kiegészült a possessor bejegyzések pontosításával, azonosításával (Font Zsuzsa munkája). Az elmúlt években a mintegy 171 tételből álló RMK-gyűjteményt sikerült restauráltatni. A könyvtár terve az, hogy a kiegészített szakdolgozat és a képekkel illusztrált restaurálási dokumentáció hamarosan elérhető legyen interneten, a könyvtár honlapján. A körülményekhez képest megnyugtató gyorsasággal folyik az antikvák és az RMNY-ek számítógépes adatbázisának építése.
- 11 *A Ráday gyűjtemény ősnymtatványai és válogatott könyvritkaságai (CD-ROM)* [Bp.], Ráday Gyűjtemény–Studiolum Kiadó, 2004.
- 12 M. Tóth Antal: *A veszprémi székesegyház 18–19. századi zenéje* – Veszprém, Veszprémi Érseki Könyvtár, 2007. – 312 p. ; 24 cm + Kottamelléklet (12 p. ill. ; 21 cm). – (A Veszprémi Főegyházmezei múltjából; 19.)
- 13 Синдик Надежда, *Опис рукописа и старих штампаних књига Библиотеке Српске православне епархије будимске у Сентандреји, Београд–Нови Сад 1991.* – Мирјана Бабић и Светлана Јанчић, *Каталог књига библиотеке Српске православне епархије будимске: од XIX–XX века. 1. Књиге на српском језику, Београд–Нови Сад 1992. 2. Књиге на страним језицима, Београд–Нови Сад 1992.* – Бранка Билатовић, *Каталог серијских публикација библиотеке Српске православне епархије будимске: од XIX–XX века. Београд–Нови Сад 1992.* – *Каталог књига личне библиотеке Георгија Зубковића редактор Мара Тодоровић. Београд–Нови Сад 1994.*

- 14 A témáról ld.: Ásványi Ilona: „Helyismereti gyűjtemények, helyismereti munka” egyházi Könyvtárakban. In: Szolgáltatás – Használó – Könyvtáros Paradigmaváltás a könyvtárak helyismereti munkájában?! A Magyar Könyvtárosok Egyesülete Helyismereti Könyvtárosok Szervezete 15. Országos Konferenciáján, Győr (szerk. Mennyeiné Várszegi Judit). – 2008. július 9–11. Győr, Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár, 2009. 110–127. p.
- 15 A témáról bővebben: Ásványi Ilona: Állományvédelem egyházi könyvtárakban. = Könyvtári Levelező/lap 2006. 7. sz. 3–11. p.; www.eke.hu/olvasnivalo
- 16 A témáról bővebben: Baranya Péter–Kövécis Ildikó: Az egyházi könyvtárak informatikai fejlettsége: egy felmérés eredményei. = Könyvtári Levelező/lap 2005/5–7.; Az egyházi könyvtárakban használt programokról, a tapasztalatokról beszámoló olvasható: Számítógépes programok az egyházi könyvtárakban összefoglaló címmel Fischerné Grócz Zita: Orbis, Polovitzerné Antal Mónika: TINLIB integrált könyvtári rendszer, Török Beáta: A Corvina integrált könyvtári rendszer, Viola Ernő: Szirén program. In: Egyházi Könyvtárak Egyesülete. Névtár 2001. Pannonhalma, [EKE], 2001. 14–23. p.; A THECA adatbázisról: Broczky István: Egyházi könyvtárak internetes adatbázisa – THECA. = Könyvtári Levelező/lap 2002. 1. sz. 15. p. – Broczky István: THECA. Internet keresőfelület az Orbis adatbáziskezelővel feldolgozott könyvtári adatokhoz. In: Egyházi Könyvtárak Egyesülete. Névtár 2001. Pannonhalma, [EKE], 2001. 11–13. p. – Drótos László–Somogyi Tamás: Adattármutra. Közös katalógusok. Theca. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás. 2007. (54. évf.) 5. sz. 215–216. p.
- 17 <http://www.eruditio.hu/mokka-r/>
- 18 A MOKKA-R segíti és megkönnyíti a régi könyvek leírását, feltárását bármely muzeális anyagot őrző könyvtár számára, hiszen az RMNY-kötetek anyaga is belekerült az adatbázisba.
- 19 Az Egyházi Könyvtárak Egyesülete a magyar (vannak határon túli, erdélyi tagjai is) egyházi és felekezeti könyvtárak érdekképviseleti szervezete, mely 1994-ben alakult és 1995 óta bejegyzett szakmai és egyházi szervezet. Ismertetőt ld. az egyesületről és annak munkájáról: I. Ásványi Ilona: Tízéves az Egyházi Könyvtárak Egyesülete 1. = Könyvtári Levelező/lap 2004. július 5–11. p. – 1. rész, augusztus 3–11. p. – 2. rész, szeptember 3–7. p. – 3. rész/2. In: Egyházi Könyvtárak Egyesülete – Névtár 2004. Pannonhalma, 2004 – 3–32. p./ 3. <http://www.eke.hu/eketortenet.html>; II. Ásványi Ilona: Beszámoló az Egyházi Könyvtárak Egyesülete tevékenységéről 2004 és 2007 között 1. = Könyvtári Levelező/lap 2007. 8. sz. 17–23. p./ 2. <http://www.eke.hu/eketortenet1.html>; III. Ásványi Ilona: Az Egyházi Könyvtárak Egyesülésének 15 éve különös tekintettel a 2004 és 2009 közötti időszakra. 15 éves az Egyházi Könyvtárak Egyesülete. Pannonhalma, Egyházi Könyvtárak Egyesülete, 2009. – 54 p. (EKE-füzetek, 1.)
- 20 BETH (Bibliothèques Européennes de Théologie) a Teológiai Könyvtárak Egyesületeinek Nemzetközi Tanácsa – <http://theo.kuleuven.be/beth/page/1/>
- 21 www.unitas.hu – előzetes ismertető ld.: Baranya Péter: Egyházi könyvtárak közös katalógusa és portálja. In: Hagyomány, egység és korszerűség: az Egyházi Könyvtárak Egyesülete 2009. november 10-i jubileumi konferenciájának előadásai. – Debrecen, EKE, 2010. 128–132. p.
- 22 Az ismertetőt Baranya Péter szóbeli közlése alapján teszem közzé.
- 23 Skaliczki Judit: A rendszerváltás könyvtárügyétől a könyvtárügy rendszerváltásáig Budapest, Könyvtári Intézet, 2011. (Továbbképzés felsőfokon) 108–109. p.